

Didactische Rubriek

Het mes in Livius

VINCENT HUNINK

Als schoolauteur heeft Livius het nodige te bieden. Zo is er gemakkelijk een koppeling te maken tussen zijn tekst en de culturele context, zowel historisch als archeologisch. Verder levert hij veel beroemde episodes en sterke verhalen, en vele classici roemen de talrijke ingelaste redevoeringen.¹

Toch is Livius in de klas niet voor iedereen even gemakkelijk. Veel lezers storen zich aan de ideologie in zijn werk: altijd pro-Rome, altijd patriottisch. ‘Wat Rome doet is welgedaan’, ‘de eeuwige bestemming van Rome’, ‘het Romeinse volk, bestemd om te leiden’: het kan niet-Romeinse lezers van nu ook gaan vermoeien en vervelen. En alleen al de omvang van zijn bewaarde oeuvre kan intimiderend werken. De Nederlandse vertaling van Livius, drie dikke banden, beslaat in mijn boekenkast zo’n 19,5 strekkende cm. Leerlingen die met de examenbundel werken hebben daarvan niet direct last, maar docenten met de complete Livius in hun boekenkast misschien wel.

Bij de behandeling van Livius is er dus alle aanleiding om te kijken naar mogelijkheden tot didactische variatie en tot een meer kritische omgang met Livius. Het recente *Lampas*-themanummer ‘Didactiek’ kan hier op eenvoudige wijze aanknopingspunten bieden.² In aansluiting daarop wil ik graag nog enkele mogelijkheden verkennen die relatief dicht bij de teksten zelf blijven. Kernbegrippen daarbij zijn ‘tekstvergelijking’ en ‘herschrijving’.

Vergelijken

Livius maakte natuurlijk gebruik van bronnen waarover hij in zijn tijd kon beschikken. Wanneer we zulke bronnen hebben kunnen we zijn versie van een verhaal naast zo’n oudere versie leggen en relatief eenvoudig vaststellen hoe hij zijn materiaal omvormt. Onlangs heb ik zo’n tekstvergelijking beschreven in een bijdrage voor *Hermeneus*.³ Daarin stonden twee passages in

1 Deze bijdrage is gebaseerd op een (tweemaal gehouden) workshop gedurende de VCN Nazomerconferentie op 23/24 september 2011 te Nunspeet. Ik dank alle deelnemers, in het bijzonder degenen die hun ter plaatse gemaakte teksten hebben willen afstaan.

2 *Lampas* 44, 97-191 (nummer 2 van de jaargang 2011).

3 Hunink, Vincent. 2010. ‘Twee Romeins-Gallische duels’, *Hermeneus* 82, 166-172.

boek 7 van Livius centraal, waarin Romeinen duellieren met Galliërs.

Voor beide gevallen beschikken we over Livius' brontekst: twee wat langere passages van zijn voorganger Claudius Quadrigarius. De oplettende lezer ziet al gauw hoe de oude versie levendig en fris, ja, beeldend is, om niet te zeggen: filmisch. Hetzelfde verhaal wordt onder Livius' pen een zwaar aangezet, pathetisch tafereel, waarin ruim plaats wordt gemaakt voor Romeinse deugden als militaire eer, gehoorzaamheid en respect voor de goden. Ook worden ongewenste rauwe elementen (de Romein die zijn tegenstander een halsketting afrukt en die bloedend en wel zelf omhangt) verzacht en van een passende inbedding voorzien (in dit geval een stukje naam-etymologie over de 'Torquati'). Bij Livius verandert het spannende gevecht tussen twee strijders die tegen elkaar zijn opgewassen tot een ideologisch gekleurd tafereel met een waardige Romein en een verachtelijke barbaar.

Tekstvergelijking geeft aldus in kort bestek een helder beeld van Livius' compositorische en stilistische techniek. En het komt goed uit dat dit ook uitstekend werkt met passages in vertaling.

Helaas krijgen we maar zelden zo goed zicht op Livius' bronnen. Het meeste materiaal is immers verloren gegaan. Maar tekstvergelijking kan ook anders worden opgezet. Zo is het relatief vaak mogelijk om Livius' versie van een verhaal te zetten naast andere, latere bronnen. Een voorbeeld uit het pensum: het verhaal van de Sabijnse maagdenroof krijgt in de versies van Plutarchus en Appianus heel andere accenten.⁴

Een laat-antieke bron die nogal eens vergeten wordt zijn de korte samenvattingen van Livius' werk, de zogenaamde *Periochae*. Die leveren veelal een tot de feiten teruggebracht overzicht van de inhoud van Livius' werk. Het kan aardig werken om de *Periochae* van boeken waaruit je iets leest te zetten naast de gelezen teksten zelf. Voor de periode tot de dood van Romulus luidt *Periocha* 1 als volgt:

Aduentus Aeneae in Italiam et res gestae. Ascani regnum Albae et deinceps Siluorum. Numitoris filia a Marte compressa nati Romulus et Remus. Amulius obruncatus. Vrbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Spolia opima Feretrio Ioui lata. In curias populus diuisus. Fidenates, Veientes uicti. Romulus consecratus.

Aeneas' aankomst in Italië en zijn daden. Koningschap van Ascanius te Alba, daarna dat van de Silvii. Na verkrachting van Numitors dochter door Mars geboorte van Romulus en Remus. Amulius afgeslacht. Stichting van de stad door Romulus. Instelling van de senaat. Oorlog met de Sabijnen. Wapenuitrusting van hun veldheer gewijd aan Jupiter Feretrius. Verdeling van het volk over curiae. Overwinning op Fidenae en Veii. Romulus als God gewijd.

4 Vergelijk hiervoor de bijdrage van Marc van der Poel elders in dit nummer.

Toegegeven, dat is niet veel. In dit geval levert het domweg te weinig stof op voor een zinvolle vergelijking met Livius' presentatie.

Herschrijven

Gelukkig zijn er daarnaast ook mogelijkheden om een wat creatievere werkvorm toe te passen. Tijdens een workshop op de VCN Nazomerconferentie 2011 heb ik deelnemers uitgenodigd om zelf teksten van Livius (in vertaling) ter hand te nemen en om te werken. Van die werkwijze volgt nu een impressie.

Het doel van de opdracht is het schrijven van een fictieve, in principe neutrale brontekst: stel je voor dat Livius op zijn werktafel een bron heeft gehad die hij heeft gebruikt voor zijn bestaande weergave, bijvoorbeeld een krantenverslag van een nieuwsbericht dat achter Livius' literaire relaas ligt.

De bedoeling is dat de fictieve bron zo goed mogelijk laat zien wat Livius allemaal aan kleuring en sturing inzet. De nieuwe tekst moet dus liefst zo min mogelijk aspecten van het verhaal van Livius buiten beschouwing laten.⁵

Misschien is het maken van een neutrale weergave voor leerlingen te weinig uitdagend. Als alternatieve vorm valt ook te denken aan een *vijandige* fictieve brontekst, die Livius onder ogen kan zijn gekomen. Een rapport of persoonlijke brief, een verslag of dagboek, eventueel zelfs een gedicht uit het land van Romes tegenstanders (Sabijnen, Etrusken) kan een goed tekstgenre zijn om Livius' versie te voorzien van een contrasterend verhaal.

In de workshop heb ik twee teksten uit het pensum in vertaling voorgelegd: de Sabijnse maagdenroof (1,9) en de brugepisode met Horatius Cocles (2,10). Aan deelnemers heb ik vervolgens gevraagd in duo's of kleine groepjes een van beide passages te kiezen, en om te werken volgens enkele schriftelijk verstrekte aanwijzingen. Daarbij moesten zij vóór het schrijven bepalen of zij een neutrale ofwel een vijandige versie wilden maken, en in welke concrete tekstvorm zij dat zouden gieten.

Aldus geformuleerd was de opdracht in de workshop tamelijk vrij. Bijgevolg waren de resultaten niet allemaal direct vergelijkbaar: neutrale en partijdige versies kwamen naast elkaar te staan. In de klas kan een docent ervoor kiezen om meer gerichte aanwijzingen te geven, bijvoorbeeld om maar één soort herschrijving toe te staan.

5 Deze opdracht kan eventueel enigszins worden beperkt tot 'fictieve bronnen' die historisch en archeologisch gezien zouden hebben kunnen bestaan. Dus geen krantenbericht, maar bijvoorbeeld een korte annalistische tekst of een fictief rapport uit de senaat of het leger.

Sabijnse Maagden

Livius' verslag van de episode van de Sabijnse maagdenroof is een sterk gekleurde weergave van een op zichzelf volkomen illegale actie: het ontvoeren van een hele groep meisjes. De passage staat aan het begin van het pensum en lag zodoende bij veel deelnemers vers in het geheugen.

Een eerste groep heeft gekozen voor een ontwerp-verdragstekst tussen Sabijnen en Romeinen. Een fragment daaruit:

(...) Daarom besluiten (Sabijnen en Romeinen) tot samenvoeging en gemeenschappelijk gebruik van wederzijds territorium met handhaving van eigen identiteit, gewoontes en gebruiken, zoals het huwelijk.

Het is natuurlijk voorstelbaar dat er zulke verdragsteksten zijn geweest. Wel kun je je afvragen of Livius de 'feiten' zozeer zou kunnen verdraaien dat hij het verhaal van de roof, dat hier helemaal is weggelaten, verzint. Het is misschien niet logisch dat hij de ethisch nogal dubieuze maagdenroof uit zijn duim zuigt, want een weergave zonder die roof zou hem ideologisch juist beter uitkomen.

Een 'pre-tekst' die wél uitgaat van de roof is daarom misschien te verkiezen. Een andere groep maakte een levendig ooggetuigenverslag van een van de gezanten die door de Romeinen aanvankelijk naar de Sabijnen worden gezonden. De gezant in kwestie neemt de reactie van de Sabijnen letterlijk in zijn rapport over:

'Wij wijzen respectvol uw verzoek om het huwelijksrecht te verkrijgen af; wij zijn niet overtuigd door uw redenering. Sinds lange tijd verbinden wij ons aan andere stammen en wij wensen die niet voor het hoofd te stoten door een verbintenis met Rome aan te gaan. (...) Graag raden wij u aan uw aanbod te heroverwegen. Ook ligt de affaire met uw broer ons nog vers in het geheugen. Met klem benadrukken wij dat van angst c.q. minachting van onze kant geen enkele sprake is.'

Deze versie is eigenlijk 'neutraal' en gekleurd tegelijk. Neutraal omdat de Romeinse gezant alles gewoon precies weergeeft, gekleurd omdat het woorden van de tegenstanders zijn, die een heel ander beeld van de door Livius beschreven toestand opleveren.

Onmiskenbaar gekleurd is een derde variant, waarin het hele incident wordt beschreven als nieuwsbericht, met een kop en een veelzeggende lead:

Paardenmarkt loopt uit op ontvoering. Lot slachtoffers onbekend.

"Ik probeerde haar nog vast te houden, maar heb alleen haar sluier nog" snikt Marcus Tullius Sabinus. Met tranen in de ogen vertelt Marcus wat er gebeurd is tijdens de Consualia, die zo feestelijk begonnen.

Waarna een persoonlijk relaas van Marcus volgt over zijn aankomst bij het ‘open huis’ dat de Romeinen organiseren in hun nog maar half afgebouwde (!) stad. Tijdens de paardenmarkt wordt zijn zusje door een brute Romein meegesleurd.

Deze weergave, die uitgaat van een soort Sabijnse *Telegraaf*, is historisch natuurlijk niet mogelijk. Het gaat hier juist om een teksttype van onze eigen tijd. Maar het lijkt me goed mogelijk dat dit voor leerlingen juist een aardige werkvorm kan zijn. Historische waarschijnlijkheid is zeker geen noodzakelijke eis. Juist door leerlingen te vragen partij te kiezen voor tegenstanders van de Romeinen in een voor hen vertrouwd tekstgenre, kunnen zij zich des te beter inleven en worden ze uitgedaagd kritisch na te denken over wat zij in de teksten lezen.

Nog emotioneler en tegelijk toch ook historisch denkbaar is een geheime brief van een ontvoerd Sabijns meisje:

*Lieve vader, lieve, lieve broers,
Ik waag mijn leven door deze brief aan jullie te sturen (...) Geloof niet dat we allemaal meteen gezwicht zijn voor de charmante woorden en vleierijen van dat bij elkaar geraapte zootje. De Romeinen zijn zoals hun stad: mooi van buiten, rot van binnen. (...) Waarom zijn jullie ons toen niet te hulp gekomen?*

Via deze relatief eenvoudige omzetting krijgt ineens een Sabijns slachtoffer, een anonieme vrouw, daadwerkelijk stem. Zo wordt Livius’ Romeinse, mannelijke versie op indringende wijze van een contrast voorzien.

Horatius Cocles op de brug

De tweede passage uit het pensum betrof de scène waarin Horatius Cocles de Pons Sublicius verdedigt tegen de Etrusken, terwijl die achter zijn rug wordt afgebroken door terugtrekkende Romeinen. Ten slotte bereikt hij zelf, zwemmend, de veilige Romeinse zijde.

Ook deze tekst leende zich goed voor alternatieve bewerkingen. Interessant daarbij was dat verschillende opvallende details uit Livius’ versie ineens in een speciaal licht komen te staan. Het idee de brug af te breken werd in verschillende versies een direct gevolg van achterstallig onderhoud aan de brug en gebrekkige militaire strategie. Ook kregen twee nevenfiguren uit het verhaal, Spurius Larcius en Titus Herminius, speciale aandacht. Een groep formuleerde een brief van de een aan de ander, waarin de schrijver lucht geeft aan zijn ergernis over het onbezonnen optreden van Horatius Cocles en bezwaar aantekent tegen het standbeeld voor hem. Een andere groep verzong een toevallige passant, een boer, die aan zijn dorpsgenoten vertelt wat hij zag, onder het motto ‘*Gisteren heb ik toch iets meegemaakt!*’ In weer een andere versie

komt een Etruskische soldaat voor het voetlicht, die naar aanleiding van de gebeurtenissen een *debriefing* krijgt.

Livius' pro-Romeinse kleur laat zich ook hier goed deconstrueren wanneer een neutrale opsomming van 'feiten' wordt gegeven. Dat kan zelfs een pro-Romeinse bron zijn, zoals een fictief lemma in de archaische *Annales Pontificum*, of een naïeve, vroeg-Romeinse weergave in de trant van Claudius Quadrigarius. Verder kozen groepjes ook hier voor een meer journalistieke aanpak. Onder koppen als:

Soldaat overleeft aanval Etrusken op wonderbaarlijke wijze (Nu.nl)

of

Romeins misverstand leidt tot wanhoopsoffensief (Etruskisch Dagblad)

laat zich het verhaal van begin af hertvertellen op een andere manier.

Speciale aandacht ging onvermijdelijk naar de held Horatius Cocles. Hij kreeg in de workshops onder meer een lovende grafinscriptie en een fraaie *laudatio funebris*. – Je kunt Livius' positieve en pro-Romeinse toon natuurlijk ook *overtreffen*. Maar het aardigste was misschien toch een totale *debunking* van de vermeende held via een testament van de overledene, waarin hij zelf de feiten van weleer uit de doeken doet.

Testament van Horatius Cocles

Na 82 jaren van dit leven maak ik mijn testament op. Gevierd als held in Rome moet mij toch van het hart wat er op 17 april werkelijk gebeurd is. Met onze compagnie onder leiding van Gaius Hypocritus hielden we de rotte brug over de Tiber. Ik had net als mijn lotgenoten voor deze plek gekozen omdat de Etrusken het niet in hun hoofd zouden halen zo'n gammel geval aan te vallen. Helaas wisten de Etrusken dit niet. Plotseling zagen we ons geconfronteerd met een enorme overmacht van de Etrusken. Natuurlijk raakten we allemaal in paniek en probeerden we snel een veilig heenkomen te vinden. De commandant wees de weg. Titus, Spurius en ik waren, zoals gewoonlijk, de traagsten. Terwijl de laatste dertig soldaten wegrendend stortte de brug onder het gestamp van de voeten in. Titus en Spurius waren de laatsten die nog meevluchtten. Ikzelf kon gelukkig zwemmen. Dat leek mij een betere keus dan de Etrusken afwachten.

Het glorierijke heldendom van Horatius Cocles is hier gedemonteerd tot een beschamend relaas over onkunde en toeval, luiheid en lafheid.

In de klas

Het 'herschrijven' van Liviusteksten bleek voor de deelnemers een plezierige ervaring. Liefhebbers van zijn werk konden zijn kwaliteiten juist door varianten nóg beter laten uitkomen. En Livius-haters zagen hun kans schoon om

naast zijn tekst radicaal andere visies te zetten, waarin bijvoorbeeld vrouwen of nevenfiguren aan het woord komen. In beide gevallen wordt des te scherper duidelijk hoe Livius als schrijver te werk is gegaan.

In de praktijk van de klas kan deze werkvorm worden toegepast op verschillende manieren en tijdstippen. De docent kan ervoor kiezen om een stukje uit het behandelde Latijnse pensum op deze manier nogmaals aan de orde te stellen. De opdracht dient dan meteen als herhaling van stof. Evengoed is het mogelijk om juist stukjes uit het pensum in vertaling hiervoor te nemen, zodat de nieuwe stof grondiger bestudeerd wordt dan door louter lezen en vragen beantwoorden.

Creatief herschrijven beperkt zich overigens niet tot de hierboven geschets-te methode. Ook ‘andersom’ werken is mogelijk: de aanpak van Livius toepassen op iets moderns. De docent kan bijvoorbeeld een passend krantenberichtje aanleveren over iets heldhaftigs (beëindiging van een gijzeling, oprollen van een complot, een militaire actie). De opdracht kan dan zijn om de feiten om te werken tot een relaas in de stijl en toon van Livius. Omdat hiervoor natuurlijk een zekere vertrouwdheid met Livius nodig is, lijkt dit type opdracht vooral geschikt aan het einde van een cursusjaar.

Er zijn dus genoeg mogelijkheden voor variatie en voor individuele invulling. Wat de tijdsinvestering betreft: bij de workshop met docenten was na een kwartier instructie een half uur ingeruimd voor eigen werkzaamheid in groepjes. Daarna zijn de resultaten gezamenlijk besproken, in eveneens een half uur. De hele workshop was daarmee ruimschoots binnen anderhalf uur afgerond. Het is raadzaam leerlingen te voorzien van duidelijke instructies. Dit om te voorkomen dat zij een al te vrije invulling geven aan de opdracht, en zo onnodig ver van de Livius-teksten af raken. Minder evident is of leerlingen ook gebaat zijn met concrete voorbeelden en ideeën over de te kiezen tekstvorm en aanpak. Die suggesties kunnen natuurlijk stimulerend werken, maar het is ook denkbaar dat leerlingen een aangereikt voorbeeld klakkeloos overnemen en er een ‘invuloefening’ van maken. Het is uiteindelijk aan de docent zelf om de behoeften van zijn of haar groep goed in te schatten.

Afdeling GLTC, Radboud Universiteit Nijmegen, Erasmusplein 1, k.7.26A,
6525 HT Nijmegen
v.hunink@let.ru.nl